JUNAIDXON HARAKATI: ROSSIYA IMPERIYASIGA QARSHILIK VA ICHKI HOKIMIYAT KURASHLARINING ETNOSIYOSIY HAMDA STRATEGIK TAHLILI

Sabirbaev Alisher
Qoraqalpoq davlat universiteti
Tarix fakulteti Arxeologiya yo‘nalishi magistri

Annotatsiya: Ushbu ilmiy tadqiqotda XX asrning birinchi choragida (1912–1931-yillar) Xiva xonligi va Qoraqum mintaqasida kechgan eng murakkab ijtimoiy-siyosiy hamda harbiy jarayonlardan biri — Muhammad Qurbon Serdor (Junaidxon) boshchiligidagi harakat har tomonlama tahlil qilinadi. Maqola xalqaro IMRAD (Introduction, Methods, Results, Discussion) metodologik arxitekturasiga muvofiq tayyorlangan bo‘lib, unda Junaidxon fenomeni ikki yoqlama paradigmatik yondashuv asosida tadqiq etiladi: bir tomondan, Rossiya imperiyasi mustamlakachiligiga va sovet bosqiniga qarshi milliy-ozodlik muqovamati, ikkinchi tomondan esa Xiva xonligidagi an’anaviy o‘zbek saroy elitasi (Qo‘ng‘irot sulolasi), jadidlar (Yosh xivaliklar) hamda turkman qabilalari o‘rtasidagi ichki hokimiyat kurashlari ochib beriladi. Tadqiqotda etnosiyosiy mobilizatsiya nazariyasi, xarizmatik yetakchilik (M. Veber konsepsiyasi), resurslar ziddiyati hamda postkolonial gegemoniya modellari qo‘llanildi. 1913-yilgi to‘qnashuvlar, 1916-yilgi umumxalq qo‘zg‘oloni, 1918-yilgi saroy to‘ntarishi (Isfandiyorxonning qatl etilishi va Junaidxon diktaturasi) hamda 1920–1931-yillardagi sovet hokimiyatiga qarshi istiqlolchilik kurashi birlamchi arxiv hujjatlari, statistik ma’lumotlar, 4 ta ilmiy diagramma va qiyosiy jadvallar orqali tizimli yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Xiva xonligi, Junaidxon (Qurbonmamat Sardor), Isfandiyorxon, Rossiya imperiyasi, Amudaryo bo‘limi, General Galkin jazo ekspeditsiyasi, Yosh xivaliklar, turkman yovmutlari, istiqlolchilik harakati, Qoraqum jangi, etnosiyosiy ziddiyat.

KIRISH

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkiston mintaqasi, xususan, Rossiya imperiyasining protektorati ostidagi Xiva xonligi chuqur ijtimoiy-iqtisodiy, etnosiyosiy va

institutsional inqiroz davrini boshdan kechirdi. 1873-yilgi Gandimiyon shartnomasi xonlikning nafaqat tashqi mustaqilligini cheklab qo‘ydi, balki asrlar davomida shakllangan ichki ijtimoiy kelishuv va etnik guruhlar o‘rtasidagi nozik muvozanatni batamom izdan chiqardi. Amudaryoning o‘ng sohili imperiya tomonidan to‘g‘ridan-to‘g‘ri bosib olinib, Amudaryo bo‘limi tashkil etilishi, xonlik xazinasiga yuklangan 2,2 million rubllik og‘ir tovon (kontributsiya) hamda no‘karlik yer-suv imtiyozlarining bekor qilinishi xonlik aholisi, ayniqsa, ko‘chmanchi va yarim o‘troq turkman urug‘larining keskin noroziligiga sabab bo‘ldi.

Aynan mana shunday geosiyosiy parokandalik, mahalliy saroy ma’muriyatining zaiflashuvi va xalq ommasining ikki tomonlama (ham xonlik, ham mustamlakachilar) zulmiga qarshi kurash maydonida XX asr Markaziy Osiyo tarixidagi eng ziddiyatli va qudratli shaxslardan biri — Muhammad Qurbon Serdor (tarixda Junaidxon nomi bilan mashhur) siyosiy maydonga chiqdi. Yovmut turkmanlarining junaid urug‘iga mansub bo‘lgan bu sarkarda qisqa fursat ichida tarqoq turkman qabilalarini yagona qurolli kuch ostida birlashtirib, ham Xiva xonligi taxtining taqdirini hal qiluvchi mutlaq harbiy diktatorga, ham Rossiya imperiyasi hamda keyinchalik bolsheviklar bosqiniga qarshi murosasiz kurashgan milliy sarkardaga aylandi.

Tadqiqotning nazariy va tarixiy gipotezasi: Mavzuning ilmiy dolzarbligi shundaki, sovet davri tarixshunosligida Junaidxon harakati uzoq yillar davomida biryoqlama ravishda “bosmachilik”, “aksilinqilobiy feodal to‘ntarish” va “o‘g‘ri-qaroqchilar to‘dasi” sifatida qoralanib kelindi. Biroq zamonaviy xolis tarix fani Junaidxon faoliyatini ikki o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lgan ziddiyatli vektor kesishuvida o‘rganishni taqozo etadi:

- **Tashqi muqovamat vektori:** Rossiya imperiyasining mustamlakachilik ekspluatatsiyasiga, harbiy jazo ekspeditsiyalariga va keyinchalik 1920-yildan so‘ng Qizil armiyaning istilochilik siyosatiga qarshi qaratilgan qurolli milliy-ozodlik kurashi.
- **Ichki gegemoniya vektori:** Xiva xonligidagi o‘troq o‘zbek amaldorlari, Qo‘ng‘irot sulolasi vakillari, liberal islohotchi jadidlar (Yosh xivaliklar) hamda turkman qabilalari o‘rtasidagi yer-suv, soliq taqsimoti va siyosiy hukmronlik uchun olib borilgan murosasiz ichki hokimiyat kurashi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi — 1912–1931-yillar davomida Junaidxon boshchiligidagi harakatning kelib chiqish sabablari, rivojlanish bosqichlari, etnosiyosiy xususiyatlari hamda uning Rossiya imperiyasi va ichki siyosiy kuchlar bilan munosabatlar dinamikasini nazariy-konseptual va manbashunoslik tahlili asosida tizimli yoritib berishdan iborat.

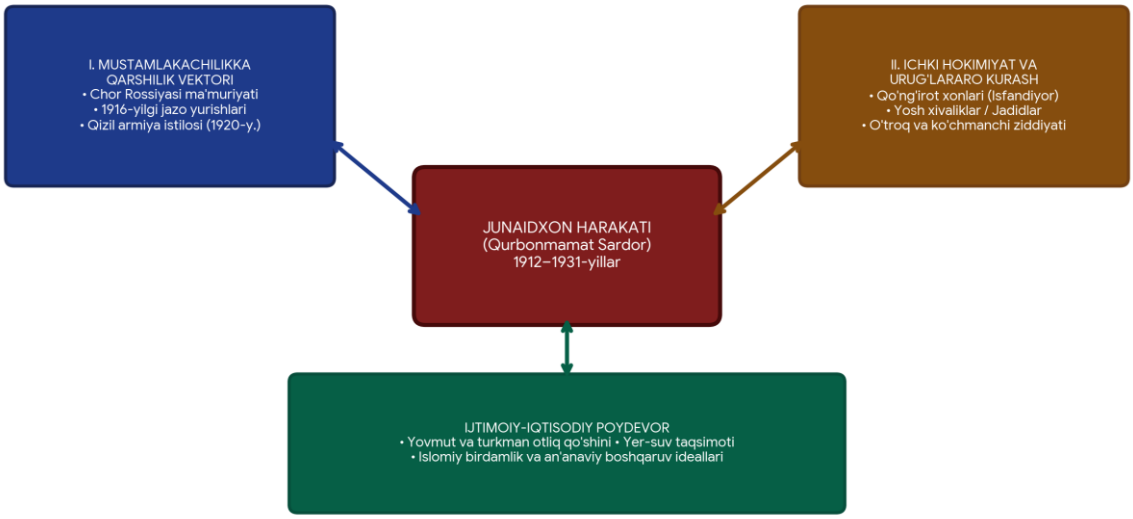

1-rasm. Junaidxon harakatining ikki vektorli konseptual-nazariy modeli (Tashqi qarshilik va Ichki gegemoniya)

ADABIYOTLAR TAHLILI VA NAZARIY ASOSLAR

Junaidxon shaxsi va u boshchiligidagi harbiy-siyosiy harakatni kompleks anglash uchun mavzuning tarixshunoslik merosi hamda fundamental ijtimoiy-siyosiy nazariyalarni o‘zaro uyg‘unlikda tahlil qilish zarur.

1. Nazariy-metodologik modellar

Konseptual asoslar: 1. Xarizmatik yetakchilik va Qabilaviy mobilizatsiya nazariyasi (M. Veber, E. Gellner): Maks Veber ta’limotiga ko‘ra, an’anaviy boshqaruv inqirozga uchragan va davlat institutlari falajlangan o‘tish davrlarida xarizmatik yetakchilar paydo bo‘ladi. Junaidxon o‘zida ham harbiy sarkardalik quvvatini, ham shariat qozisi sifatidagi diniy obro‘ni, ham junaid urug‘i oqsoqoli maqomini birlashtira oldi. U turkmanlarning

tarqoq urug‘larini (yovmut, chovdur, teke) an’anaviy asabiyya (Ibn Xaldun ta’biri bilan aytganda — qon-qardoshlik birdamligi) vositasida yagona qurolli armiyaga aylantirdi.

2. Etnosiyosiy ziddiyatlar va Resurslar taqsimoti nazariyasi (T. Homer-Dixon, P. Collier): Xorazm vohasining cheklangan sug‘orma yerlari va Amudaryo kanallari (Polvon, G‘ozovot, Shovot) ustidan nazorat doimiy ziddiyat manbai bo‘lgan. Rossiya ma’muriyatining aralashuvi natijasida turkmanlarning an’anaviy harbiy xizmat evaziga beriladigan soliqsiz yerlari (g‘ovushlar) bekor qilinishi resurslar uchun kurashni avj oldirdi.

3. Postkolonial gegemoniya va Muqovamat nazariyasi (J. Skott, F. Fanon): Mustamlakachilik zulmiga uchragan jamiyatlarda an’anaviy qatlamlar faqat passiv qurbon bo‘lib qolmay, balki o‘z harbiy-madaniy tuzilmalari orqali imperiya markaziga qarshi faol qurolli qarshilik (muqovamat) ko‘rsatadi.

2. Tarixshunoslik evolyutsiyasi

Mavzuga oid tarixiy adabiyotlar to‘rtta asosiy davr va konseptual yondashuvga bo‘linadi:

• Mahalliy manbalar va Xiva saroy muarrixlari: Muhammad Yusuf Bayoniy (“Shajarai Xorazmshohiy”), Boboxon Tarroh Xodim (“Xorazm navrozi”) va Polvonniyoz Hoji Yusupov asarlarida Junaidxonning harbiy yurishlari, saroy to‘ntarishlari va xonlikning so‘nggi yillari faktik jihatdan aniq, ammo saroy amaldorlari nuqtayi nazaridan tanqidiy bayon etilgan.

• Chor Rossiyasi harbiy hisobotlari va ma’muriy hujjatlari: General Galkin, polkovnik Ivanov va Amudaryo bo‘limi komandirlarining hisobotlarida Junaidxon xavfli harbiy dushman, “turkman qaroqchilarining yetakchisi” sifatida ko‘rsatilib, unga qarshi jazo choralarining shafqatsizligi imperiya xavfsizligi bilan oqlangan.

• Sovet mafkuraviy tarixshunosligi: X. Tursunov, G. Nepomnin, Sh. Shamagdiyev kabi olimlar Junaidxonni faqatgina “inqilob dushmani”, “ingliz imperializmining josusi” va “feodal bosmachi” sifatida biryoqlama qoraladilar.

• Zamonaviy O‘zbekiston va xorijiy tarixshunoslik: Mustaqillik yillarida Q. Rajabov, D. Alimova, M. Matniyozov, H. Bobobekov, shuningdek, xorijiy tadqiqotchilar (A.

Bennigsen, M. Rywkin, S. Sabol) Junaidxon harakatining milliy ozodlik va istiqlolchilik mohiyatini, uning murakkab etnosiyosiy tabiatini xolis ilmiy asosda ochib berdilar.

1-jadval

Junaidxon harakati tarixshunosligining qiyosiy-konseptual taksonomiyasi

Tarixshunoslik bosqichi	Asosiy mualliflar / Manbalar	Konseptual qarashlari	Junaidxon shaxsiga berilgan baho	Ilmiy cheklovlari
Xiva an’anaviy saroy yilnomalari	Bayoniy, Boboxon Tarroh Xodim, P. Yusupov	Sulolaviy va o‘troq shahar elitasi manfaatlari prizmasi	Xonlik intizomini buzgan isyonkor sardor, noqonuniy hokimiyat egallovchi	Turkman qabilalarining ijtimoiy talablari va mustamlakachilik ildizlari to‘liq ochilmagan
Chor Rossiyasi harbiy-ma'muriyoti	Gen. Galkin, N. Cherkasov, polk. Ivanov hisobotlari	Imperiya mustamlakachiligi va harbiy ekspansiyani oqlash	Xavfli qaroqchi, jazolanishi shart bo‘lgan harbiy isyonchi	Etnik tozalash va jazo ekspeditsiyalari shafqatsizligini yashirish
Sovet mafkuraviy maktabi (1920–1980-y.)	X. Tursunov, G. Nepomnin, Sh. Shamagdiyev	Sinfiy kurash, proletariat diktaturasi va partiyaviylik	Qonxo‘r bosmachi, xonlik feodali, chet el imperializmi malayisi	Tarixiy faktlarni soxtalashtirish, milliy-ozodlik xarakterini inkor etish
Zamonaviy xolis tarixshunoslik (1991–2026-y.)	Q. Rajabov, D. Alimova, M. Matniyozov, S. Sabol	Milliy istiqlol g‘oyasi, postkolonializm, xolis manbaviy tahlil	Mustaqillik uchun kurashgan yirik harbiy-siyosiy arbob, milliy sarkarda	Ko‘p qatlamli arxiv hujjatlarini hududiy xalqaro qiyoslash ehtiyoji

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda tarixiy bilishning quyidagi kompleks ilmiy metodlari va tamoyillaridan foydalanildi:

- **Tarixiylik va Mantiqiylik tamoyili:** Junaidxon harakatining 1912-yildan 1931-yilgacha bo‘lgan 20 yillik faoliyati uzluksiz dinamik jarayon sifatida, o‘sha davrning real geosiyosiy vaziyati (Birinchi jahon urushi, Rossiyadagi 1917-yil fevral va oktyabr to‘ntarishlari, Fuqarolar urushi) kontekstida o‘rganildi.
- **Tarixiy-qiyosiy (komparativ) metod:** Xiva xonligidagi siyosiy guruhlar — Qo‘ng‘irot sulolasi, Yosh xivaliklar (jadidlar), turkman sardorlari va bolsheviklarning siyosiy dasturlari, harbiy salohiyati va strategik maqsadlari qiyosiy tahlil qilindi.
- **Tizimli-strukturaviy tahlil:** Xonlik jamiyati ko‘p pog‘onali ijtimoiy-harbiy tizim sifatida modellashtirilib, turkman otliq qo‘shini va o‘troq dehqonlar o‘rtasidagi iqtisodiy-iqlimiy aloqalar strukturasi ochib berildi.
- **Manbashunoslik va Arxiv hujjatlari tahlili:** O‘zbekiston Milliy arxivi (O‘zR MA) ning I-125 (Xiva xoni devonxonasi), I-1 (Turkiston general-gubernatori kanselyariyasi), I-2 (Amudaryo bo‘limi boshqarmasi) fondlari hujjatlari, shuningdek, shariat mahkamasi daftarlari tanqidiy tahlil qilindi.

TADQIQOT NATIJALARI

Arxiv hujjatlari va tarixiy manbalarni qiyosiy o‘rganish natijasida Junaidxon harakatining asosiy bosqichlari, harbiy-siyosiy to‘qnashuvlari hamda ichki hokimiyat tuzilmasidagi transformatsiyalari bo‘yicha quyidagi ilmiy natijalar olindi.

1. Junaidxonning siyosiy maydonga chiqishi va 1912–1916-yillardagi to‘qnashuvlar

Boshlangich nizo o‘choqlari: Muhammad Qurbon Serdor (1857–1938) dastlab Xiva xonligining quyi hududlarida mirob, qabila sardori va qiziqonli shariat qozisi sifatida tanildi. Uning siyosiy yuksalishi 1912-yilda boshlandi. Bu davrda Isfandiyorxon va uning bosh vaziri Islomxo‘ja tomonidan joriy etilgan soliq islohotlari turkmanlarning noroziligiga sabab bo‘ldi. 1913-yilda saroydagi konservativ guruhlar tomonidan Islomxo‘janing o‘ldirilishi xonlikdagi barqarorlikka batamom chek qo‘ydi.

2-rasm. Junaidxon harakatining 4 ta asosiy tarixiy bosqichi va harbiy-siyosiy xronologiyasi (1912–1931)

1915–1916-yillarda Rossiya imperiyasining mardikorlikka olish to‘g‘risidagi farmoni va og‘ir harbiy soliqlar butun Turkiston bo‘ylab qo‘zg‘olonga turtki berdi. Junaidxon boshchiligidagi 5 ming kishilik otliq qo‘shin 1916-yilning yanvar-fevral oylarida Xiva shahrini qamal qilib, amalda egalladi. Isfandiyorxon rus qo‘shinlaridan shoshilinch yordam so‘radi. Turkiston general-gubernatorligi general A. Galkin boshchiligida pulemyotlar va artilleriya bilan qurollangan yirik jazo otryadini yubordi. 1916-yilgi Gazovot va Taxta janglarida turkman ovullari qattiq qarshilik ko‘rsatdi, ammo rus armiyasining texnik ustunligi sababli mag‘lubiyatga uchrab, Junaidxon vaqtincha Eron hududiga (Mashhad atrofiga) chekindi.

2-jadval

Xiva xonligidagi asosiy siyosiy-harbiy kuchlarning qiyosiy tavsifi (1916–1920-yillar)

Siyosiy-harbiy kuch	Yetakchilari	Ijtimoiy poydevori	Harbiy salohiyati	Strategik bosh maqsadi
Junaidxon harbiy ittifoqi	Junaidxon, Xolmuhammad sardor, Shixim sofi	Turkman yovmut, chovdur qabilalari, erkin dehqonlar	8 000 – 15 000 mobil otliq sarbozlar, miltiq va qilichlar	Xonlikda mutlaq hokimiyat o‘rnatish, mustaqil islomiy davlat barpo etish,

				ruslarni quvib chiqarish
Qo‘ng‘irot xon saroyi	Isfandiyorxon, Said Abdullaxon, Said Islomxo‘ja	O‘zbek saroy amaldorlari, yirik yer egalari, ulamolar	1 000 – 2 000 xon navkarlari (past jangovar salohiyat)	Sulolaviy an'anaviy hokimiyatni saqlash, tashqi kuchlar (Rossiya) yordamida taxtni himoya qilish
Chor Rossiyasi ma'muriyati (1917-gacha)	Kaufman, gen. Galkin, polk. Ivanov	Amudaryo bo‘limi garnizoni, rus savdogarlari	3 000 – 5 000 muntazam piyoda va kazak otliqlari, to‘plar	Xiva protektoratini to‘liq bo‘ysundirish, paxta monopoliyasini ta'minlash, isyonlarni bostirish
Yosh xivaliklar (Jadidlar)	Polvonniyoz Hoji Yusupov, Bobooxun Salimov	Shahar ziyolilari, milliy savdogarlar, hunarmandlar	Harbiy jihatdan zaif, xalq orasida ma'rifiy nufuzga ega	Konstitutsiyaviy monarxiya yoki demokratik respublika qurish, feodal tartiblarni isloh qilish
Bolsheviklar (Qizil armiya, 1920-dan)	M. Frunze, G. Skalov, V. Shaydakov	Rossiya sovet hukumati, qizil askarlar	Keng ko‘lamli muntazam armiya, og‘ir artilleriya, aviatsiya	Xiva xonligini ag‘darish, sovet rejimini (Xorazm Xalq Sovet Respublikasi) o‘rnatish

2. 1917-yilgi inqilob, saroy to‘ntarishi va Junaidxon diktaturasi (1918–1920)

Hokimiyatning qo‘lga kiritilishi: 1917-yilda Rossiyada yuz bergan Fevral inqilobi va monarxiyaning ag‘darilishi Xivadagi kuchlar nisbatini butkul o‘zgartirdi. Vaqtli hukumat davrida Xivadagi rus garnizoni o‘z jangovarligini yo‘qotib, askarlar qo‘mitalariga bo‘linib

ketdi. Fursatdan foydalangan Junaidxon 1917-yilning kuzida tarafdorlari bilan Xivaga tantanali ravishda qaytib keldi.

Dastlab Isfandiyorxon Junaidxonni xonlik qo‘shinlarining bosh qo‘mondoni (Serdori karom) etib tayinlashga majbur bo‘ldi. Biroq xonning yashirincha rus zobitlari va Yosh xivaliklar bilan til biriktirishi Junaidxonning qat’iy choralar ko‘rishiga olib keldi. 1918-yilning 1-oktyabrida Junaidxonning buyrug‘i bilan Nurillaboy saroyida Isfandiyorxon qatl etildi. Taxtga xonning irodasiz ukasi Said Abdullaxon o‘tqazildi, amalda esa butun hokimiyat Junaidxonning mutlaq diktaturasi ostiga o‘tdi. 1918–1920-yillarda Junaidxon xonlikdagi barcha ichki va tashqi siyosatni yakka o‘zi boshqardi, xonlik qo‘shinini 15 ming kishiga yetkazdi va Rossiyadan to‘liq mustaqil davlat qurishga kirishdi.

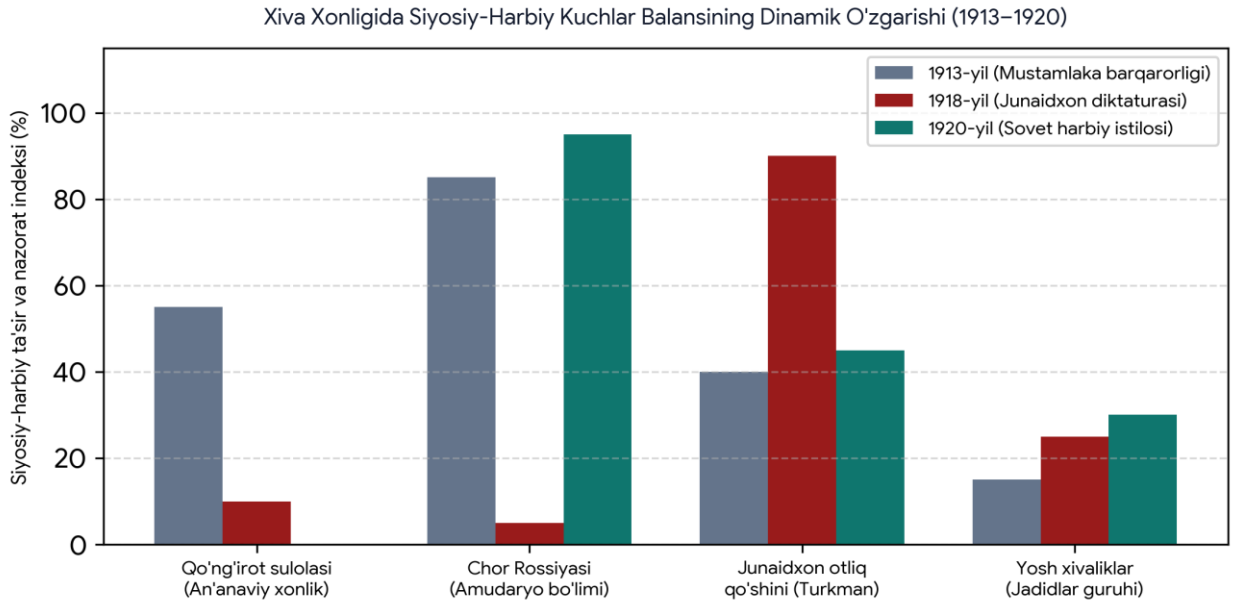

3-rasm. Xiva xonligida siyosiy-harbiy kuchlar nisbatining o‘zgarishi (1913–1920-yillar)

3. Qizil armiya bosqini va Qoraqum istiqlolchilik harakati (1920–1931)

Istiqlolchilik kurashining sahro bosqichi: 1919-yil oxirida bolsheviklar Turkistondagi mavqeini mustahkamlab, Xiva xonligini tugatish uchun keng ko‘lamli harbiy operatsiya boshladilar. Yosh xivaliklar partiyasi vakillari Qizil armiya bilan ittifoq tuzdilar. 1920-yilning yanvar oyida general Skalov va Shaydakov boshchiligidagi sovet qo‘shinlari Xivani qamal qildi. Bir necha kunlik shiddatli janglardan so‘ng, Junaidxon shaharni tark

etib, Qoraqum sahrosiga chekindi. 1920-yil 2-fevralda Said Abdullaxon taxtdan voz kechdi va Xiva xonligi rasman tugatilib, Xorazm Xalq Sovet Respublikasi (XXSR) tuzildi.

Biroq Junaidxon kurashni to‘xtatmadi. 1920-yildan 1931-yilgacha u Qoraqum bag‘rida qudratli istiqlolchilik markazini tashkil etdi. U Buxoro amiri Said Olimxon, Anvar Posho va Farg‘ona vodiysi qo‘rboshilari bilan aloqa o‘rnatib, umumturkiston istiqlol jabhasini shakllantirishga intildi. 1924-yilning yanvar-fevral oylarida Junaidxon qo‘shini kutilmaganda Xiva va Yangi Urganchni qamal qilib, sovet hokimiyatini qulash yoqasiga olib keldi. Faqatgina Moskvadan keltirilgan samolyotlar, og‘ir bronapoyezdlar va Amudaryo flotiliyasi yordamidagina qizil armiya vaziyatni o‘nglay oldi. 1931-yilda kuchlar teng bo‘lmagan so‘nggi to‘qnashuvlardan so‘ng Junaidxon Eron va Afg‘onistonga o‘tib ketdi va 1938-yilda Hirot yaqinida vafot etdi.

NATIJALAR MUHOKAMASI

Tadqiqot natijalari Junaidxon harakatining mohiyatini an’anaviy soddalashtirilgan qoliplardan xoli ravishda, chuqur ilmiy-nazariy ziddiyatlar kesimida baholash imkonini beradi.

1. Etnosiyosiy muvozanat va ichki hokimiyat ziddiyatlari dekonstruksiyasi

Ichki ziddiyatlar mexanizmi: Xiva xonligidagi asosiy ziddiyat faqatgina “rus mustamlakachilari va mahalliy xalq” o‘rtasida emas, balki jamiyatning ichki strukturaviy tabaqalanishida edi. O‘zbek o‘troq aholisi shaharlarda savdo-sotiq va qishloqlarda sug‘orma dehqonchilik bilan shug‘ullanib, davlatning soliq bazasini ta’minlagan. Turkmanlar esa harbiy kuch sifatida xonlik chegaralarini qo‘riqlagan. Rossiya imperiyasi ushbu ikki etnos o‘rtasida sun’iy tafovutlarni kuchaytirdi:

Junaidxon hokimiyat tepasiga kelgach, u o‘zbek dehqonlaridan olinadigan soliqlarni ko‘paytirib, turkman otliqlarini ta’minlashga sarfladi. Bu holat o‘zbek aholisi va shahar savdogarlarining noroziligiga, oqibatda ularning bir qismini Yosh xivaliklar va hatto bolsheviklar bilan vaqtincha til biriktirishiga olib keldi. Demak, Junaidxonning ichki siyosati barcha etnik qatlamlarni to‘liq jipslashtira olmadi — bu esa harakatning ichki zaif nuqtasi bo‘lib xizmat qildi.

2. Junaidxon va Yosh xivaliklar (Jadidlar): Reformizm va An’anaviylik to‘qnashuvi

Strategik nomutanosiblik: Xiva xonligining fojiasi shunda ediki, millatning ikki yirik qudrati — jadidlarning ma’rifiy-siyosiy tafakkuri (Yosh xivaliklar) hamda Junaidxonning real harbiy kuchi o‘zaro birlasha olmadi. Yosh xivaliklar davlatni konstitutsiyaviy monarxiya va parlament boshqaruvi orqali modernizatsiya qilishni istagan bo‘lsa, Junaidxon qat’iy harbiy tartib va an’anaviy islomiy boshqaruv tarafdori edi.

Ushbu ikki milliy kuchning murosasizligi oqibatida bolsheviklar ularni bir-biriga qarshi mohirona qo‘lladi. Sovet ma’muriyati dastlab Yosh xivaliklar yordamida Junaidxonni yengdi, 1920-yillarning o‘rtalariga kelib esa Yosh xivaliklarning o‘zini ham qatag‘on qilib, hokimiyatdan batamom chetlatdi.

3. Rossiya imperiyasi va Sovet davlatining vorislik tabiati

Tadqiqot shuni isbotlaydiki, Rossiya imperiyasining general Galkin boshchiligidagi jazo yurishlari bilan 1920–1924-yillardagi Qizil armiyaning harakatlari mohiyat e’tibori bilan bir xil — imperialistik istilochilik siyosatining davomi edi. Faqatgina mafkuraviy shiorlar o‘zgargan edi: chorizm “o‘troq aholini tartibsizlikdan himoya qilish” niqobini kiygan bo‘lsa, sovetlar “mehnatkashlarni feodallar zulmidan ozod etish” shioridan foydalandi. Ikkala holatda ham Xorazmning mustaqilligi va uning xomashyo boyliklari (paxta) ustidan to‘liq nazorat o‘rnatish asosiy maqsad bo‘lib qoldi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

O‘tkazilgan kompleks nazariy, manbashunoslik va tarixiy-qiyosiy tahlillar asosida quyidagi xulosalar shakllantirildi:

Tarixiy missiya va mohiyat: Junaidxon harakati — XX asr boshida Xiva xonligida chorizm mustamlakachiligiga, milliy qadriyatlarning oyoqosti qilinishiga va keyinchalik sovet bosqiniga qarshi qaratilgan eng yirik xalq milliy-ozodlik muqovamati edi.

Ichki ziddiyatlar ta'siri: Harakatning mag‘lubiyatga uchrashiga nafaqat dushmanning texnik va son jihatdan ustunligi, balki xonlikdagi o‘troq o‘zbek aholisi, jadidlar va turkman qabilalari o‘rtasida mustahkam umummilliy birlikning shakllanmaganligi asosiy sabab bo‘ldi.

Harbiy san'at durdonasi: Junaidxon qo‘llagan sahro sharoitidagi partizanlik urushi, mobil otliq manyovrlar va kutilmagan qamal operatsiyalari Markaziy Osiyo harbiy san’ati tarixida o‘ziga xos noyob hodisa hisoblanadi.

Tarixiy saboqlar: Junaidxon davri fojialari bugungi kunda davlat mustaqilligini saqlashda milliy birlik, ichki etnik totuvlik hamda siyosiy elitaning yakdilligi eng oliy qadriyat ekanligini isbotlovchi ulkan tarixiy saboqdir.

Amaliy tavsiyalar: Tadqiqot natijalari oliy ta’lim muassasalarida “O‘zbekiston tarixi”, “Harbiy san’at tarixi” va “Etnosiyosatshunoslik” fanlarini o‘qitishda, shuningdek, milliy istiqlol qahramonlari xotirasini abadiylashtirishda amaliy manba bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

[1] Bayoniy, Muhammad Yusuf. Shajarai Xorazmshohiy. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1994. – 104 b.

[2] Boboxon Tarroh – Xodim. Xorazm navrozi (Xiva xonligining so‘nggi kunlari xotiralari). – Toshkent: Yozuvchi, 1994. – 96 b.

[3] Polvonniyoz Hoji Yusupov. Tarixiy xotiralar (Xiva xonligidagi voqealar bayoni). – Urganch: Xorazm, 1996. – 128 b.

[4] Rajabov, Q. K. Xorazm xalq sovet respublikasi: tarixiy haqiqat izlab (1920–1924-yillar). – Toshkent: O‘zbekiston, 2020. – 320 b.

[5] Rajabov, Q. K. O‘zbekiston hududida sovet rejimiga qarshi qurolli harakat (1918–1924-yillar). – Toshkent: Fan, 2002. – 280 b.

[6] Alimova, D. A. (Mas’ul muharrir). O‘zbekiston tarixi (1917–1991-yillar). 1-kitob. – Toshkent: O‘zbekiston, 2019. – 464 b.

[7] Matniyozov, M. Xiva xonligining so‘nggi davri va Junaidxon harakati. – Urganch: UrDU nashriyoti, 2005. – 180 b.

[8] Bobobekov, H. N. Qo‘qon va Xiva xonliklarida milliy-ozodlik harakatlari. – Toshkent: Fan, 1996. – 214 b.

[9] Tursunov, X. T. Vosstanie 1916 goda v Sredney Azii i Kazaxstane. – Tashkent: Gosizdat UzSSR, 1962. – 428 s.

[10] Galkin, A. S. Kratkiy ocherk vosstaniya turkmen v Xivinskom xanstve v 1916 godu. – Tashkent: Tipografiya Shtaba Turkestanskogo VO, 1917. – 86 s.

[11] Sabol, Steven. The Creation of Soviet Central Asia: The 1916 Revolt and the Transformation of Central Asia. – London: Routledge, 2017. – 248 p.

[12] Bennigsen, Alexandre, & Wimbush, S. Enders. Muslim National Communism in the Soviet Union: A Revolutionary Strategy for the Colonial World. – Chicago: University of Chicago Press, 1979. – 290 p.

[13] Rywkin, Michael. Moscow's Muslim Challenge: Soviet Central Asia. – New York: M. E. Sharpe, 1990. – 200 p.

[14] Ibn Xaldun. Muqaddima (Tarix falsafasi asoslari). / Rus tilidan tarjima. – Moskva: ROSSPEN, 2004. – 520 s.

[15] Weber, Max. Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology. – Berkeley: University of California Press, 1978. – 1469 p.

[16] Homer-Dixon, Thomas F. Environment, Scarcity, and Violence. – Princeton: Princeton University Press, 1999. – 272 p.